

крім забезпечення формального навчального процесу відіграє дуже важливу роль у формуванні світогляду студентів, їхнього характеру. Тому впровадженню технологій дистанційного навчання у навчальний процес вищої школи повинна передувати цілеспрямована робота щодо їх вдосконалення, глибокий аналіз можливих переваг і недоліків застосування в конкретних формах і методах навчання.

Таким чином, можна зробити висновок, що вибір технологій дистанційного навчання в значній мірі залежить від співвідношення контактної і дистанційної складової навчання. Правильний облік особливостей дистанційних технологій дозволяє розширити область їх ефективного застосування при організації змішаного навчання студентів машинобудівних спеціальностей. При цьому необхідні додаткові дослідження для розробки нових підходів, які поєднують застосування технологій дистанційного навчання із заняттями в навчальних аудиторіях, в т. ч. у складі неоднорідної за здібностями і мотиваціями до навчання групи студентів.

Список використаних джерел

1. Microsoft. The Education Blog. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.msdn.com/b/education/archive/2011/06/16/8-out-of-10-students-want-to-see-more-blended-learning.aspx>. – Назва з титул. екрану.
2. Blended Learning – are you ready? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blr.comble-project.eu/>. – Назва з титул. екрану.
3. Pitfalls Of Blended Learning. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/cniemczik/pitfalls-of-blended-learning>. – Назва з титул. екрану
4. NEW STATISTICS: Elements for blended learning. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.auckland.ac.nz/~iase/publications/3/3420.pdf>. – Назва з титул. екрану.
5. Volkov N. I. Review of modern software packages for designing in mechanical engineering and their application in teaching progress / N. I. Volkov, A. N. Alexeyev, A. N. Kochevsky // Symposium «Education Technologies on Electronic Platforms in Engineering Higher Education». – Bucharest, 2005. – P. 309-312.

This article is devoted to analysis of peculiarities of using technologies of distance learning in order to organize blended learning for students of mechanical engineering.

Key words: *blending learning, distance learning technologies, distance learning, informational and educational environment.*

УДК 37.018.1 (477.43) "18/19"

Балабуст Н.Ю.

МІСЦЕ І РОЛЬ ДОМАШНЬОГО НАВЧАННЯ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

У статті на основі опрацьованих історико-педагогічних, архівних та документальних матеріалів висвітлено малодосліджене питання щодо місця і ролі домашніх вчителів і наставників у навчанні і вихованні підростаючого покоління в освітній сфері Подільського краю (XIX – початок XX ст.)

Ключові слова: *Подільська губернія, освітня сфера, домашнє навчання, домашній наставник, домашній вчитель, домашня вчителька, приватний вчитель.*

Сучасний міжнародний освітній простір, параметри якого нині намагаються використовувати в Україні та її регіонах, характеризується багатоваріантністю підходів до процесів

навчання і виховання, особливо до форм навчання, які досить часто знаходяться під взаємовпливом формальної і неформальної освіти. Різноманітні навчальні заклади (державні, приватні, релігійні) спрямовують свою діяльність на формування та розвиток у дітей здатності до самоосвіти, самонавчання, неперервної освіти протягом всього життя. На основі цього виокремлюється і розвивається домашнє навчання або домашня освіта. Цей процес, як педагогічне явище, відомий у світі і в Україні з давнього часу, він пройшов кілька етапів свого становлення і розвитку. В сучасних умовах він досить часто виступає у формі репетиторства, індивідуальних занять тощо.

На основі опрацьованих джерел і літератури в контексті досліджуваної проблеми виявлено зацікавленість різними сторонами питання домашнього навчання таких українських та зарубіжних науковців, як Н.Алексевич, І.Гушлевська, Т.Кошманова, А.Іванов, С.Беляков, С.Сірополко, М.Будайчак, Н.Зінченко, Г.Шмідт, І.Цикловська-Новак, Ф.Паначин, А.Лещенко, Л.Шарашкін, А.Гоголін, Д.Зіцер, Л.Анохіна, Ю.Деркач, С.Шумаєва, А.Джуринський, І.Сесак, Г.Мітін, Т.Яковець, О.Матвієнко, С.Рожественський, М.Єрошкін, С.Стельмах тощо. Водночас необхідно зауважити, що комплексного дослідження стану домашнього навчання на теренах Подільської губернії в зазначений період не здійснювалось.

На основі досліджених і проаналізованих архівних, документальних і історико-педагогічних матеріалів показано місце і роль домашнього навчання як альтернативи формальній казенній шкільній освіті в умовах інкорпорації Подільського краю в систему Російської імперії протягом XIX – початку XX ст.

Після приєднання Правобережної України, зокрема й Поділля, до складу Російської імперії в кінці XVIII ст., в 1795 р була утворена Подільська губернія, яка охоплювала Поділля, Брацлавщину, Західне Поділля, Придністров'я, частину території Одещини і Київщини. Кінець XVIII – початок XIX ст. для нашого краю став періодом адміністративно-територіальних перетворень (формувалися державні, військові і церковні управлінські структури, повіти і волості), розпочалися суспільно-політичні та соціально-економічні реформи (нова станова політика, посилення кріпосницького гніту, введення рекрутства, переділ землеволодінь, русифікаторська політика всіх сфер суспільного життя) згідно з імперськими самодержавними стандартами. Особливо це стосувалося уніфікації та одержавлення освітньо-культурного та духовно-релігійного життя в Подільському регіоні. Мета цих перетворень – виховання законслухняних громадян багатонаціонального краю і багатонаціональної імперії. При цьому враховувались певні особливості Поділля, населення якого упродовж тривалого періоду полонізувалося і окатоличувалося. Для виконання такого завдання необхідно було створити відповідну матеріальну базу (відкриття цивільних і духовних навчальних закладів), підготувати віддані імператорським інтересам педагогічні кадри, розробити навчальні програми, підручники і посібники, допоміжну навчальну продукцію (карти, схеми, графіки, діаграми тощо). Все це вимагало значних фінансових затрат і часу.

Тому в XIX ст. на Поділлі досить поширеною формою освіти стало домашнє навчання, або, як його називали в першій половині XIX ст., «приватне навчання», яке було поширене в середовищі місцевих дворян, чиновників і священнослужителів. Це пояснювалось низкою причин. По-перше, більшість представників привілейованих станів тодішнього суспільства проживали в садибах, на досить великих відстанях від міст і містечок, де функціонували навчальні заклади, по-друге, серед мешканців краю сформувалося певне недовір'я до казенної школи, в якій панували зубріння і приниження особистості учнів. Водночас «приватне навчання» відповідало поточному моменту, пов'язаному з необхідністю станових громадян одержати чин дворянства через «скорочене навчання» в домашніх умовах [1, с. 14].

Таке домашнє навчання в першій половині XIX ст. здійснювалось священнослужителями, викладачами навчальних закладів, студентами університетів і духовних академій, випускниками гімназій і пансіонів, а в деяких випадках освіченою прислугою. Характерною рисою такої форми освіти було те, що воно фінансувалось за рахунок приватних осіб. Домашній наставник

або вчитель вів заняття з одним чи декількома дітьми, які належали до одного сімейства і перебували в однакових побутових умовах.

У зв'язку з розвитком державної і церковної системи освіти актуальним питанням ставала проблема правової регламентації державного і домашнього навчання. Царизм все більше опікувався вихованням духу і моралі підростаючого покоління відповідно до імперських стандартів і правил. Такі підходи особливо гостро прозвучали в Маніфесті «Про здійснення священної коронації» від 22 серпня 1826 р., в якому імператор Микола I наголосив, що виховання юнацтва повинно бути під страхом Божим і стати першою необхідністю всіх вірнопідданих громадян [2, с. 219].

Якщо до початку 30-х років XIX ст. такі категорії вчителства як «домашній наставник», «домашній вчитель», «наглядач» (гувернер) здійснювали свою діяльність згідно з міністерськими статутами 1804 і 1828 років, то в липні 1834 р. міністерством народної освіти було затверджено спеціальне «Положення про домашніх наставників і вчителів», де чітко визначались такі поняття як «домашній наставник», «домашній вчитель», а також вимоги, яким вони мають відповідати: обов'язки, освітній ценз, статус, матеріальне забезпечення, привілеї тощо [3, с. 19-36]. Водночас вперше в 1834 р. було виділено питання про домашніх наставниць і вчительок. Передбачалось брати на службу гувернанток в приватні будинки і класних дам в інститути, які мають відповідні знання і підготовку. Звання домашньої вчительки присвоювалось випускницям інститутів і давало право викладати всі предмети навчальної програми. На Поділлі ще у 1805 р. у Вінниці було відкрито жіночий пансіон для шляхетних дівчат Катерини Гутковської. У березні 1839 р. в Кам'янці-Подільському відкрився приватний жіночий пансіон Анни Флігель. У жовтні 1842 р. в цьому ж місті було відкрито зразковий жіночий пансіон Кравецької. На правах жіночої гімназії з 1853 р. по 1867 р. діяв жіночий пансіон Катерини Коцієвської [4]. Частина випускників цих закладів успішно здавала випробувальні екзамени на звання домашніх педагогів і працювали в приватних оселях.

Звання домашнього вчителя без «випробувань» присвоювалось тільки штатним вчителям, які вийшли у відставку і які викладали певний предмет не менше трьох років в гімназіях і аналогічним їм навчальних закладах.

Випробування на завдання домашнього вчителя або домашньої вчительки здійснювалось в університетах і ліцеях, а в губерніях, зокрема й в Подільській, де не було вищих навчальних закладів, – в гімназіях. Тому в університетах, ліцеях і гімназіях під головуванням керівника закладу створювався спеціальний комітет із професорів з предметів, з яких проходили випробування. На таких екзаменах в губерніях також був присутній почесний попечитель відповідного навчального закладу. В присутності членів комітету бажаючий стати домашнім вчителем або домашньою вчителькою повинен був продемонструвати знання матеріалу того предмета, якому він мав навчати дітей. Водночас до екзамену залучались викладачі цього предмету, а екзаменуючий також повинен був написати російською або іноземною мовою коротке міркування з цього предмета, а також прочитати лекцію на вибрану ним тему. У випадку отримання здобувачем незадовільної оцінки він не допускався до подальших випробувань.

Водночас бажаючі отримати звання домашнього вчителя допускались до випробувань при поданні метрики, схвальних відгуків і рекомендацій про поведінку і моральні якості від керівників тих закладів, де навчались і виховувались, а також від начальства з місця проживання. Право на отримання звання домашнього вчителя отримали також цивільні чиновники і військові, які вийшли у відставку. Особи, які були звільнені за погану поведінку, або перебували під слідством і були засуджені, не допускались до екзаменів.

Впевнившись в моральних якостях, здібностях і знаннях вибраного предмета кандидата на звання домашнього вчителя, попечитель навчального округу вручав йому свідоцтво про присвоєння цього звання, а списки і повна інформація про таких вчителів направлялась в міністерство народної освіти для подальшого контролю за їх діяльністю.

Щодо іноземців, які побажали стати домашніми наставниками або домашніми вчителями, то вони також повинні, згідно з «Положенням...», пройти випробування, попередньо зробивши подання «схвального свідоцтва» від російських місій в таких державах, звідки вони прибули. Від іноземців, які проживали в Російській імперії досить давно (декілька років), вимагались схвальні відгуки про свою поведінку і моральні якості від адміністрації тих місць, де вони проживали, а також від благонадійних осіб, які добре знали цих іноземців. Вони також повинні були мати християнське віросповідання.

Домашні наставники і вчителі згідно з «Положенням» зараховувались на дійсну державну службу по відомству міністерства народної освіти. Протягом всієї служби вони мали право носити службовий мундир з губернськими гербами на гудзиках. За десять років бездоганної служби такі особи могли бути нагороджені золотою або срібною медаллю і орденською стрічкою Св. Олександра Невського. З часу зарахування на ці посади домашнє вчительство отримувало певний чин, після шести років наставники отримували підвищення, а вчителі – після восьми років відмінної роботи. Водночас вихідці з родових дворян нагороджувались орденом Св. Станіслава четвертого ступеня через 15 років, з простих дворян – через 20 років, з інших станів – через 25 років. Наставники відповідно нагороджувались орденом Св. Анни третього ступеня. Обидві категорії через 35 років бездоганної роботи могли нагороджуватись орденом Св. Володимира четвертого ступеня. Наставник, який протягом 25 років сумлінно виконував свої обов'язки, а також підготував до вступу в університет не менше трьох учнів, здобував почесне звання «Заслужений наставник» [5, с. 16-18].

Такі особи, які дожили до похилого віку або важко захворіли і не мали достатніх засобів для нормального проживання, одержували пожиттєву фінансову допомогу за рахунок спеціальних коштів департаменту народної освіти. Якщо їхні діти залишалися сиротами, то хлопчики направлялись на державне утримання в пансіони при гімназіях, а дівчата – у відповідні жіночі навчальні заклади.

Випускниці державних навчальних закладів, а також жіночих гімназій, які протегувала імператриця, водночас з атестатами одержували свідоцтва на звання домашньої вчительки без додаткових випробувань.

2 серпня 1834 р. міністерство народної освіти, у відповідь на багаточисленні зауваження, побажання і доповнення від попечителів навчальних округів, представників університетів, дворянських кіл, духовенства тощо, затвердило «Додаткові правила про домашніх наставників і вчителів». Насамперед чітко визначались керуючі і контролюючі функції за діяльністю цих осіб з боку керівників місцевих навчальних закладів і попечителів навчальних округів. Домашні наставники повинні були щорічно подавати звіти про свої заняття керівникам навчальних закладів, а також схвальні відгуки від повітових предводителів дворянства та з місця служби [6, с. 60-69].

Іноземним наставникам і наставницям, згідно з «Додатковими правилами...», які бажали працювати в приватних оселях, потрібно було додатково надавати місцевому начальству конспект предметів з детальним описом форм і методів їх викладання.

При навчанні дітей домашніх наставників і вчителів зобов'язували користуватися тільки тими підручниками, посібниками і допоміжними матеріалами (картами, схемами, діаграмами, графіками, малюнками тощо), що були схвалені державними освітянськими органами. Згідно з бажанням батьків, домашні педагоги мали право використовувати й іншу літературу, якщо вона була дозволена цензурою і не мала пагубного впливу на моральність і спосіб мислення дітей і юнацтва. Держава також стала більш жорсткіше контролювати питання про те, щоб домашні наставники і вчителі не порушували законодавства щодо освітнього цензу і спеціальної підготовки. Для цього вводились штрафні санкції: особи, які не мали відповідних свідоцтв першого разу, підлягали штрафу в 250 рублів асигнаціями, другого разу – іноземці виселялись за кордон, місцеві віддавались під суд. Такий же штраф стягувався з батьків,

родичів або опікунів. Пізніше штраф збільшився до 150 рублів сріблом (500 рублів асигнаціями) [3, с. 35-36].

Необхідно відзначити, що в документах, які регламентували домашню форму освіти, звання «домашній наставник» означало першу вищу ступінь домашнього педагога, а до другого ступеня відносилися домашні вчителі, які не мали вищої освіти [7, арк. 105].

У жовтні 1834 р. було опубліковано міністерське розпорядження про видачу свідоцтв домашнім вчителькам, які закінчували жіночі навчальні заклади [8, с. 48-52], в червні 1836 р. – про вік, в якому домашні педагоги обох статей мають право отримати такі звання. Встановлювалось, що для вчителів чоловічої статі цей вік становив 18 років, для осіб жіночої статі – 16 років [9, с. 7-8].

Міністерським розпорядженням від 6 листопада 1834 р. були роз'яснені положення і питання щодо знання домашніми педагогами російської мови, початкового курсу арифметики, загальних відомостей з історії та географії, здобуття вченого ступеня, оплати вартості свідоцтв тощо [10, с. 61-66]. Проте форми свідоцтв на звання домашнього наставника і домашніх вчителів були остаточно затверджені міністерством 15 січня 1842 р. [11, с. 121-128].

Водночас, незважаючи на прийнятий пакет нормативно-правової документації, що безумовно позитивно впливав на розвиток домашньої форми освіти і виховання, залишалось ще багато невирішених питань. Серед них проблеми поточного і підсумкового контролю за якісною організацією, змістом і формою цього процесу, взаємовідносин домашніх педагогів з вихованцями і батьками, питаннями їх оплати праці і пенсійного забезпечення в повному обсязі з підвищенням до рівня забезпечення державних педагогів тощо. Зрозуміло, що вирішення цих проблем вимагало значних фінансових затрат і часу, тому в другій половині XIX ст. владні структури неодноразово звертались до цих питань.

Указом імператора від 13 січня 1850 р. були також затверджені зображення медалі для нагородження домашніх наставників і вчителів [12, с. 605]. 25 лютого 1853 р. імператор Микола II видав указ про пенсії і одноразові допомоги домашнім наставникам і вчителям [13, с. 162-175].

23 березня 1858 р. імператорським повелінням на державну службу зараховувались домашні педагоги, які були наставниками і вчителями за кордоном в сім'ях російських громадян, що працювали в посольствах і місіях [14, с. 147-148].

Як засвідчують документи, в Російській імперії в 1858 р. було видано 416 свідоцтв на звання домашніх наставників, учителів і вчительок [15, с. 125-126].

У 1863 і 1868 р. р. царський уряд вніс низку доповнень і змін до «Положення про домашніх наставників і вчителів» (1834 р.) щодо конкретизації статусу цих осіб. Було підтверджено, що звання «домашній наставник» надається тільки при наявності вищої освіти. Педагоги гімназії і інших аналогічних навчальних закладів, а також вчителям повітових училищ, які вийшли у відставку і не мали вищої освіти, дозволялось працювати домашніми вчителями в приватних оселях після відповідних випробувань. Водночас зменшувалась тривалість роботи для надання вищих чинів: домашнім наставникам з 6 років до трьох, вчителям – з 8 років до шести. Деяко змінювались терміни служби щодо нагороджень та деяких пільг [16, с. 30-34].

Згідно з новим положенням про жіночі гімназії (1870 р.), тут відкривався 8-й (додатковий) педагогічний клас. Учениці, які закінчили основний курс і 8-й додатковий клас, а також були нагороджені золотою або срібною медалями, отримували звання домашніх наставників, а ті, хто не мав медалей – домашніх вчительок. Обидва звання давали право викладати по відповідній спеціальності в міських училищах і молодших класах гімназії, а також проводити навчально-виховну роботу в сім'ях і приватних пансіонах [17]. На Поділлі це положення набувало чинності в Маріїнській жіночій гімназії, що була урочисто відкрита в Кам'янець-Подільському ще у березні 1867 р. [4].

В квітні 1868 р. Державна рада прийняла рішення про спеціальні випробування по міністерству народної освіти, яким схвалила заходи щодо повного і скороченого випробування на

звання вчителів і вихователів гімназій і прогімназій, а також домашніх і приватних педагогів [18, с. 450-452].

Конкретизовано і деталізовано це рішення було в постанові ради міністра народної освіти від 15 травня 1870 р. [19, с. 13-47]. Насамперед встановлювався вік для таких категорій осіб: чоловіки – з 17 років, жінки – з 16 років. Відповідно вони подавали клопотання разом із свідоцтвами про народження і хрещення, про чин і звання, про схвальну поведінку, атестати про освіту. В клопотанні обов'язково вказувались предмети, які обрані прохачем для викладання [19, с. 13-47].

Спеціальні випробування проводились протягом навчального року з 1 вересня по 1 травня в тих навчальних закладах, які знаходились на території губернії, зокрема й в гімназіях, прогімназіях і реальних училищах Подільського регіону. Особи, які не мали атестата про закінчення повного навчального курсу в одному із середніх навчальних закладів, але бажали отримати звання домашнього вчителя, підлягали повному випробуванню з основного або декількох основних предметів в обсязі гімназійного курсу, а допоміжних предметів – в обсязі реального училища [19, с. 13-47]. Усні випробування із Закону Божого: головні молитви, священна історія Старого і Нового Заповітів, короткий катехізис і чітке пояснення богослужіння. Письмове і усне випробування з російської мови: диктант, читання і розповідь про прочитане з етимологічним і синтаксичним розбором. З математики випробувальнику пропонувалося по одному питанню з арифметики і геометрії; із історії – одне питання з російської і одне питання із загальної історії, із географії – одне питання з російської і одне питання з загальної географії; з іноземної мови – одне питання з граматики і письмовий переклад російського тексту на іноземну мову. Всі ці випробування проводились в обсязі гімназійного курсу. При задовільному випробуванні претендент на звання домашніх педагогів зобов'язаний був дати один пробний урок в присутності екзаменаторів [19, с. 13-47].

В держархіві Хмельницької області у фондах 67 («Дирекція народних училищ»), 319 («Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія») збереглося чимало справ щодо таких випробувань. Так, наприклад, дворянка Є. Соломон написала клопотання про випробування на звання домашньої учительки зі словесності та російської мови [20, арк. 2-4]; дворянка П. Лясковська – з французької мови [21, арк. 2-3]; міщанка П. Гіндес – з математики [22, арк. 2-11]; дворянка В. Лисецька – з історії [23, арк. 2-6, 9-15]; міщанка Ю. Рогозинська – з географії [24, арк. 2-14]; дворянка Г. Ган – з німецької мови [25, арк. 2-8, 11-18]; дворянка О. Дітман – з німецької мови [26, арк. 2-6]; міщанка П. Юрберська – з французької мови [27, арк. 2-5]; землемір М. Залічковський – із стенографії [28, арк. 2-3]; шляхтянка А. Сульчустовська – з математики [29, арк. 2-9] та ін.

Особи, які мали атестати або свідоцтва про закінчення повного курсу в одному із середніх навчальних закладів і бажали одержати звання домашнього вчителя, підлягали скороченому спеціальному випробуванню. Таке екзаменування проводилось тільки з основних предметів: по двоє питань з вибраних предметів в письмовому вигляді. При позитивному випробуванні видавались відповідні свідоцтва [19].

4 серпня 1871 р. вийшло циркулярне розпорядження міністерства народної освіти про допуск вихованців духовних семінарій до скороченого спеціального випробування на звання вчителя повітового училища і домашнього вчителя, яке успішно застосовувалось зокрема й в Подільській духовній семінарії [30].

Як бачимо, царський уряд постійно дбав про домашнє навчання, створюючи протягом XIX ст. правові засади для всебічного розвитку домашньої освіти і діяльності домашніх наставників, домашніх учителів і домашніх учительок. Видані укази, розпорядження і циркуляри встановили жорсткі і добре контрольовані імперськими управлінськими структурами рамки для цієї категорії осіб. Фактично, як до вчителів, так і до домашніх педагогів, вимагалось, щоб вони були покірними слугами самодержавного режиму, а в випадку непокори вони звільнялися

з роботи з клеймом «неблагодійного». У випадку якоїсь підозри керівник навчального закладу звертався з проханням до губернатора про встановлення моральних якостей і політичної благонадійності. У Хмельницькому і Вінницькому обласних державних архівах збереглося чимало матеріалів стосовно піднятої проблеми. Так, наприклад, директор Проскурівського Олексіївського реального училища в серпні 1909 р. звертався до Подільського губернатора з проханням про політичну благонадійність жителя с. Івашківці Летичівського повіту Михайла Вельського, який подав заяву про допуск його до відповідних випробувань. В жовтні цього ж року була отримана відповідь: «... повідомляю..., що Михайло Вельський за період проживання в Подільській губернії, як показало розслідування, в моральному і політичному планах ні в яких непередбачливих діях не спостерігався» [31, арк. 16]. Аналогічним чином було розглянуто прохання про Євгенію Овсяницьку, дочку завідуючого Юринецьким двохкласним училищем [32, арк. 89]. В матеріалах Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, що зберігаються в Хмельницькому обласному державному архіві, є прохання Омеляна Вершковського, Ганни Клопотовської, вчителя Покошевської церковно-парафіяльної школи Волинської губернії Євгенія Липницького та інших [33, арк. 2-18].

Про місце і роль домашнього навчання і виховання досить детально описано в спогадах випускника Вінницького реального училища Г. Брілінга. Він згадує про умови, в яких навчався його друг, син присяжного повіреного Вінницького окружного суду. Його сім'я жила в просторому приватному будинку. Для сина в напівпідвальному приміщенні був добре обладнаний гімнастичний зал, поруч – столярна і слюсарна майстерні. Щодня з ним займалися тренер і два майстри з технічної справи. Для навчальних занять, які проводили домашній вчитель і наставник, була виділена окрема класна кімната з партою, дошкою та набором для моделювання. До послуг друга, його братів і сестер була підібрана велика домашня бібліотека [34]. Фактично більшість дітей дворян, заможних міщан і буржуазії навчалися і виховувалися в таких домашніх умовах.

Варто зауважити, що в першій половині XIX ст. стан освіти в Подільській губернії не відповідав запитам мешканців краю. На час приєднання Поділля до Росії навчальні заклади в краї функціонували в структурі православних (незначна кількість), уніатських (найбільше) і католицьких (найбільш впливових) парафій. Подоляни переважно здобували освіту в дяківських школах. Вони утримувалися за кошти батьків, а вчителями у них були дяки, які переважно навчали читати Буквар, Часослов, Псалтир і церковних співів. Але такі школи почали занепадати і на початок XIX ст. майже зникли [35, с. 1135-1138]. Понад 90% населення краю було неписьменним. Двері навчальних закладів були відкриті тільки для дітей поміщиків, дворян, духовенства і чиновників. Лише окремі сільські діти могли навчатися в декількох парафіяльних училищах [36, с. 161].

На початок 20-х років XIX ст. в Подільській губернії діяло чотири таких училища в Барі, Вінниці, Кам'янець-Подільському і Немирові. Об'єктивно вони не могли охопити навчанням всіх дітей шкільного віку. Навчалось в них всього 1444 учні відповідно 664, 391, 190 і 199 у кожному закладі переважно з дворян і шляхти. Навчальний процес забезпечував 51 вчитель. Діяльність всіх чотирьох училищ координував директор [37, арк. 44]. У 1840 р. на Поділлі діяло лише 46 парафіяльних народних шкіл, в яких навчалось 246 учнів [38, с. 37].

Тільки в середині XIX ст., коли розпочалася реформа шкільних православних шкіл і училищ, на Поділлі розпочався новий етап у розвитку таких навчальних закладів. Із циркуляра міністерства внутрішніх справ від 13 червня 1863 р. бачимо, що в подільському краї вже діяло 1315 шкіл і училищ, відкритих при парафіяльних церквах, де навчалось 25,6 тис. Хлопчиків і шість тисяч дівчат. За кількістю училищ губернія поступалась лише Тульській (1374) і Київській (1370), а за кількістю учнів – лише Київській губернії [39, арк. 129-130].

За даними огляду Подільської губернії за 1892 р., не беручи до уваги єврейських хедерів, тут нараховувалося 1533 навчальних заклади, зокрема в губернському місті – 12,

а в 11 повітових 5-ти заштатних містах губернії – 31, і власне в повітах (поза містами) – 1510. Загальне число учнів складало 75472 осіб обох статей, які навчалися у всіх типах навчальних закладів [40, с. 150-152].

Однак слабкою ланкою освітянської сфери Подільського регіону, як і в імперії в цілому, був низький освітній рівень учителів, відсутність чіткої системи їх підготовки тощо. Навіть на початку ХХ ст. в краї не було навчальних закладів, які б готували педагогів. Тільки для церковно-парафіяльних шкіл та шкіл грамоти вчителів готувала Вінницька церковно-вчительська школа та 12 другокласних шкіл, у яких навчалось всього 706 учнів [41, арк. 79].

Водночас варто зазначити, що напередодні Першої світової війни з'явилися учительські семінарії та вчительський інститут, почали діяти постійні та короткочасні курси тощо. У цілому, як свідчать історичні джерела, підготовку вчителів Поділля на початку ХХ ст. здійснювали:

1. Учительські семінарії: Вінницька – 1909 р., переведена з с. Потоки Вінницького повіту, де діяла з 1907 р.; Кам'янець-Подільська імені П.А.Столипіна – з липня 1913 р.; Ольгопільська – з липня 1914 р. [42, с. 283-285].
2. Вінницький учительський інститут – з 1912 р.
3. Навчальні заклади духовного відомства: духовна семінарія у Кам'янці-Подільському, Тульчинське єпархіальне жіноче училище, Вінницька церковно-вчительська школа, чоловічі та жіночі духовні училища, другокласні вчительські школи тощо.
4. Педагогічні класи при гімназіях.
5. Двокласні початкові училища.
6. Дворічні педагогічні курси при міських училищах згідно з «Положенням» 1872 р., а також короткотермінові курси вчителів, різні курси підвищення кваліфікації.
7. Педагогічний екстернат, випробування для претендентів на звання домашніх наставників і вчителів [43, с. 108-109].

В Російській імперії, зокрема й в Подільській губернії в зазначений період існувала така форма домашньої освіти як приватні вчителі і вчительки. Згідно з нормативно-правовими актами, домашні педагоги повинні були проживати постійно в тих будинках, де вони працювали, а приватні вчителі займалися навчанням дітей по годинно, в певні дні і проживали у своїх квартирах або оселях. Згідно із імперським повелінням такі права отримували особи, які пройшли випробування, але правами і пільгами домашніх вчителів не користувались [44, с. 5]. У Хмельницькому і Вінницькому обласних архівах збереглося чимало клопотань осіб чоловічої і жіночої статі, які бажали пройти відповідні випробування і одержати дозвільні свідоцтва на проведення такої роботи. Так, наприклад, у справі №465 «Клопотання щодо допущення до екзаменів на звання сільського і приватного учителів, екзаменаційні листи, свідоцтва про здачу екзаменів» є кілька таких звернень [45, арк. 14-87]. Про таку форму занять свідчать клопотання Аврума Гусакова з Дунаєвць, який працював приватним учителем і вирішив стати домашнім учителем [46, арк. 2-4, 5-18]; Рулли Зімерфельд з Хотина, яка також вирішила стати приватною вчителькою [47, арк. 5-9]; Фішеля Зальцмана з с. Куриловець Ушицького повіту [48, арк. 1а, 3-4] та ін.

Незважаючи на зростання кількості навчальних закладів, в Подільській губернії відчувалася нестача педагогічних кадрів і така форма як домашні педагоги продовжувала розвиватись і вдосконалюватись й на початку ХХ ст. Цього вимагала і соціально-політична ситуація, що склалася в Російській Імперії, зокрема й на Поділлі, на початку ХХ ст. Фактично на місцях пройшов процес визнання домашнього навчання як повноправного компонента освітньої сфери, а законодавчо-нормативне регулювання цього явища протягом зазначеного періоду, педагогічно-методичне забезпечення і підвищення соціального статусу, місця і ролі домашніх вчителів і наставників сприяли подальшому розвитку професійно-педагогічної самоосвіти й для батьків, які прагнули в домашніх умовах забезпечити пізнавальні потреби своїх дітей.

Як бачимо, протягом зазначеного періоду, в Подільській губернії пройшли значні зрушення і зміни в освітянській сфері, однак домашні наставники і наставниці, домашні вчителі і вчительки на всіх етапах розвитку освіти відігравали важливу роль у навчанні та вихованні підростаючого покоління, в основному дітей дворян, міщан, поміщиків, шляхти, духовенства, чиновників і буржуазії. Для дітей селян, робітників, збіднілих міщан домашня освіта фактично була недоступна через відсутність коштів, умов і можливостей.

Практичне значення проведеного дослідження ми вбачаємо у тому, що матеріали і висновки дослідження можуть бути використані викладачами вузів при читанні курсів історії освіти і педагогічної думки в Україні, історії культури, історії краю тощо, розробці історико-педагогічних спецкурсів, посібників, підручників, інших навчально-методичних матеріалів.

Список використаних джерел

1. Рождественский С. В. Две записки М.М. Сперанского / С. В. Рождественский // Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII – XIX вв. – СПб. : Общественная польза, 1910. – 397 с.
2. Шмидт Г. К. История средних учебных заведений в России / Г. К. Шмидт. – СПб. : Типография В.С. Балашова, 1878. – 684 с.
3. Положение о домашних наставниках и учителях // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 8 (Август). – 1834. – С. 19-36.
4. Кузів М.В. Жіноча освіта в XIX - на початку XX століття в Подільській губернії / М.В. Кузів // Науковий вісник України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://visnyk.com.ua/stattya/2956-zhinocha-osvita-v-xix-na-pochatku-xx-stolittja-v-podilskij-guberniyi.html>.
5. Гоголин А. Сборник узаконений и правительственных распоряжений, касающихся домашних наставников, учителей, учительниц и наставниц / А. Гоголин. – М. : Синод. Тип., 1874. – 38 с.
6. Дополнительные правила о домашних наставниках и учителях // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 9 (Сентябрь). – 1834. – С. 60-69.
7. Российский государственный исторический архив. – Ф. 845. – Оп. 1. – Д. 15. – 105 л.
8. О выдаче свидетельств на звание Домашней Учительницы // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 11 (Ноябрь). – 1834. – С. 48-52.
9. О возрасте, в каком могут лица мужского и женского пола вступать в звание Домашних Учителей и Учительниц // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 7 (Июль). – 1836. – С. 7-8.
10. О разрешении недоумений, возникших при исполнении Положения о Домашних Наставниках, Учителях и Учительницах // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 12 (Декабрь). – 1834. – С. 61-66.
11. Формы свидетельств на звания Домашнего Наставника и Домашнего Учителя // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть XXXV. – 1842. – С. 121-128.
12. Об утверждении рисунка медали для награждения Домашних Наставников и Учителей // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть LXV. – 1850. – С. 605.
13. О пенсиях и единовременных пособиях Домашним Наставникам и Учителям // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть LXXVIII. – 1853. – С. 162-175.
14. О зачислении в действительную службу занятых домашних наставников и учителей за границею // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть XCVIII. – 1858. – С. 147-148.
15. Извлечение из отчета министерства народного просвещения за 1858 год. Частное и домашнее воспитание // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть СIII. – 1859. – С. 125-126.
16. О домашних наставниках, учителях и учительницах // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть CXXXVIII. – 1868. – С. 30-34.
17. Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. / А. Ефимов; гл. ред. А.И.Каиров. - М.: Сов. энциклопедия, 1964. – Т.1. – 831 с.
18. По вопросу о специальных испытаниях по Министерству Народного Просвещения. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, объявленное Сенату Управляющим Министер-

- ством Народного Просвещения, Товарищем Министром. 1868. Апреля 22 // Полное собрание законов российской империи. – СПб., 1873. – Собрание второе. – Т. XLIII. – №45752. – С. 450-452.
19. О специальных испытаниях на звания учителя и воспитателя гимназий и прогимназий // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть CXLXI. – 1868. – С. 13-47.
 20. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 83. – Арк. 17.
 21. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 98. – 4 арк.
 22. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 342. – 17 арк.
 23. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 728. – 21 арк.
 24. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 759. – 21 арк.
 25. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 898. – 18 арк.
 26. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 608. – 7 арк.
 27. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 589. – 8 арк.
 28. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 44. – 3 арк.
 29. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 401. – 12 арк.
 30. О допущении воспитанников духовных семинарий к сокращенному специальному испытанию на звания учителя уездного училища и домашнего учителя // Журнал Министерства Народного Просвещения. – Часть CLVII. – 1871. – С. 11-12.
 31. ДАХМО. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 15. – 16 арк.
 32. ДАХМО. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 15. – 89 арк.
 33. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 264. – 18 арк.
 34. Анохіна Л. С. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Л. С. Анохіна // Вінницький обласний краєзнавчий музей. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://muzeuy.vn.ua/node/106>.
 35. О ревизии протоиреем Иоанном Скворцовым Подольской епархии в 1831 г. // Описание документов западно-русских митрополитов: в 2-х томах. – СПб.: Синод. тип., 1907. – Т.2, 1701-1839. – 1632 с.
 36. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Л. В. Баженов, І. С. Винокур, С. К. Гуменюк, О. М. Завальнюк та ін. – Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. – 328 с.
 37. ДАХМО. – Ф. 228. – Оп. 1. – Спр. 1315. – 44 арк.
 38. Смолінський В. І. Церква на Поділлі: від найдавніших часів до наших днів. Хроніка подій. Коментарі / В. І. Смолінський. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. – 116 с.
 39. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 34. – 130 арк.
 40. Обзор Подольской губернии за 1892 год. Приложение к всеподданнейшему отчету Подольского губернатора. – Каменец-Подольский, 1893. – С. 150-152.
 41. ДАХМО. – Ф. 429. – Оп. 1. – Спр. 336. – 79 арк.
 42. Сесак І. В. Учительські семінарії Поділля на початку ХХ ст. // Культура Поділля: історія і сучасність: Матеріали II наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 283-285.
 43. Сесак І. В. Освіта на Поділлі: у 2-х частинах / І.В. Сесак, Г.Д. Мітін. – Кам'янець-Подільський, 1996. – Ч.1: Початкові школи Поділля у другій половині XIX – на початку ХХ ст. – 152 с.
 44. О обучении в частных домах чтению, письму и Арифметике // Журнал Министерства Народного Просвещения. – № 1 (Январь). – 1835. – С. 5.
 45. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 465. – 101 арк.
 46. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 758. – 22 арк.
 47. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 465. – 101 арк.
 48. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 136. – 14 арк.

Based on the processed historical and educational, archival and documentary materials this article highlights the unexplored question of the roles of private tutors and mentors in the education and upbringing of the younger generation in educational field of Podillya region (XIX - early XX century.)

Key words: Podillya, educational field, home schooling, home tutor, home teacher, private teacher.